Përshtypje udhëtimi

Lazër Shantoja

Tiranë – Korçë¹

Lazër Shantoja lindi në Shkodër më 2 shtator 1892, në një familje tradicionalisht të shquar për patriotizëm, intelektualizëm dhe kontribut në fushën e albanologjisë. Orator, poet lirik, eseist, përkthyes, i mbiquajtur “famullitari i pianofortit”, Shantoja do kujtohet sidomos si përkthyesi i veprave të mëdha të Gëtes, Shilerit dhe Hajnes. Shkrimet e Shantojës mbetën të shpërndara ndër gazeta e revista. Në 2005, nën kujdesin e Arben Ndrecës, shkrimet e tij u përmbledhën në “*Vepra*”, Lazër Shantoja dhe u botuan nga *Botime Françeskane*.

Pjesa është marrë nga libri “*Vepra*” e Lazër Shantojës, si një udhëpërshkrim, ku Shantoja sjell edhe përshtypjen e tij për Elbasanin. Për herë të parë ky shkrim është botuar te Tomorri, 29 mars 1941.

Në vjeshtën e vjetit 1924 kishe përsjellun Bajram Currin në Vlonë. Plaku i Kosovës shkonte për herën e parë n’at qytet për më vumun një kunorë nderimi mbi vorrin e martyrut të ri Avni Rustemit. Qe kaq fort i prekun prej dashunis me të cilën e priten dhe e rrethuen populli dhe rrethet e Vlonës, qi më tha: *Shantoja, tash do të shkojmë së bashku edhe në Korçë*. Por fati kishte vendue ndryshe. Bajram Currin i u desh me dalun edhe një herë në mal dhe mue më futen në burg. Ai gjet vdekjen e burrave para një shpellë mbi malet e Dragobis dhe un mujta me shty disi jetën larg salvimit e poshtnimit në dhe të huej.

1 Shantoja Lazër, *Botime Françeskane*, Shkodër, 2005, F. 522

Më 11 të km. u nisa prej Tirane n'automobil për Korçë. N'orën tetë të mëngjezit. Kishe me vete dy shokë prej Komitetit Qendruer të Dante Alighierit e mikun t'im Dr. Guljem Deden, federalin e Durrësit. Kur baj rrugë n'automobil un nuk e kam zakon me folë. Udhëtimi n'automobil asht për mue një kangë tosknishte. Syt i a marrin kangës, mendja e zemra ia presin, e motori mban "ison".

Qe pra këtu ça më panë sytë n'at udhëtim, kah më fluturoi mendja, ça më ndieu zemra.

Nji atmosferë e vokët prendverore, një heshtim i paqët, një mjegullinë e lehtë porsi tis pëlhere të munafshhtë mbi kodra, mbi male, nëpër lugina; lule të bardha e të kuqe kumbullashe pjeshkash gjatë rrugës.

E gjatë ksaj rruge mendojshem: Ksaj do të ketë ra Luigj Gurakuqi! Për me shkue e me çelun një shkollë shqipe n'Elbasan! E përmbi leqet e Malit të Krrabës nuk asht ngjitun pështetë sikur un mbi postin e butë të një *Mille Cento Coloniale*, por mbi samarin druni të një kali qerraxhish. Atdhetarët e vjetër kur po dojshin me i vu themelet ksaj Shqipnije s'onë nuk na udhëtojshin mbi rruga të shtueme n'asfalt. Ndoshta për kët punë atyne as u rrëshqitte fort kamba...

Male të mbulueme me borë ne e rrëmaktën e ne e djathtë një grumbull malesh ma t'ulta të cilavet n'at mjegullinë mëngjezore nuk iu dante mbarimi. Ajo copë Shqipnije më dukej efekti i një kataklizme. Larg një rryp gjarpnues e i argjantë ujnash shkumborë, lisa pa gjethë, shpate të repuna, as bagti, as frymë njeriu qark e rrotull. Shkreti.

E Elbasani?

Marre me thanë, por un as kët qytet nuk e kishem pamun ene. Më kishin folun kaq keq për kët Elbasan të famshëm, qi me t'u dhimbët. Më dukej se ia bajshin me hile e prandej unë kishe tanë vullndetin e mirë me i dalun zot e me e reabilitue disi në fantazin t'ime ma parë e mbandej edhe n'atë t'atyre qi s'kanë me pritue të më lexojnë. Kur më duel para syshë lugina e gjanë dhe e bukur, e shtrueme me zall të pastër të Shkumbinit, e kurorueme nga ullishta gjithmonë të blera e nga vargje qiparizash të hjedhët, u solla dhe i thashë shokut qi kishem përbri: E Elbasani ku asht?

Kisha plotësisht arsye.

Der at ditë un nuk kishem pamun ene në jetën time një gjasend aq të përçudun qi quhej qytet. Elbasani qytet i lindun tyrk, tyrk kishte mbetë. Tyrqija aty po rrinte gjithnjë kambëtyrqiisht e po bante sefa... Der ndërtesa e

Bujtinës Moderne ishte një disonansë e tmerrshme në at vend. Jam i sigurt se as Richard Straussi nuk do t'ia kishte pranue në muziken e tij. Unë mbas sodit kangvet të poetvet nuk do t'i besoj ma me sy mbyllë. E po qenë përsjellë prej muzike, unë do t'i këndoj pa tekst. Po kush do të ketë qenë ai poetë aq optimist, për mos me thanë tjetër, që n'a ka këndue:

*Elbasan qytet i bukur,
Në kërrthiz të Shqipënis'*

Sa të drejtë paska pasë miku i im Haxhiademi me i pyetun nymfat e bukura të Shkumbinit tue i apostrofue me ato dy tuba vargësh aq t'ambëla të safikës së tij të bukur:

*O vasha, ju që ndrini porsi hanza.
Edhe për lodra keni shije t'madhe,
Qysh flitni ju sikur currit fëllanza.
Nëpër livadhe?
Qysh qeshni ju me buzë qumështore
Sa që prej gazit rrathë i lshoni gushës?
Qysh ju shëmblleni si tre topa bore
N'mezin e fushës?*

Njimend, nymfa të bukura të Shkumbinit qysh, qysh? n' Elbasan?!!!

Nuk asht nevoja të thom se aty nuk ndejm shumë. Sa me marrun një përvlim mërzije e marazi. Edhe një herë në maqinë e në rrugë. Një rrugë e ngushtë, malinkonike, e gjatë që s'mbaronte kurr. Andej e këndej male të thata që rrallë zbukuroheshin prej ndonji shtëpije të tretun në vetëmi. Vetëm në Librazhdin e qeshun të përshëndesin disa shtëpija të pastra, të shëndrituna nga dielli. Mbandej gjithkund shkreti e trishtim. Shushuritha monotone e ujnave të Shkumbinit mendohej mjaft me të bamun shoqni e me të freskue, por zemra ishte tha e lidhë nye prej gjithë asaj shkretëtije, vorfnije, vetëmi. Prej asaj toke pa banorë.

Tekembramja që disa oaze paqi e bukurije. Vorreza ushtarësh që porsi tufa delesh të bardha, rrijnë e xehen në sullâ. Duket një ironi tragjike me quejtë të bukura vorrezat, por unë gjatë tjetër më të bukur në ato dy orë udhëtimi nëpër at grykë të shkretnueme nuk vrojta. Çka t'u baj syvet të mij?

Përshëndesim të mallëngjyem kryqat e bardha nën hijen e të cilvet pushojn larg atdheut sa djelmosha deshmore e mendja ikë tu nanat e tyne. Kryqa, kryqa, kryqa... Një kryq më në naltë në mes tyne. Shëj shpërblimi, ngushllimi, shprese. I vetmi shëj qytetnimi në at shkreti dërrmuese.

Por gjithçka, ka dashtë Zoti, ka një mbarim në këtë jetë. Edhe një rrugë e mërzitshme. Qe Qafa e Thanës e – oh mrekulli e papritun bukurije të papërshkueshme! – liqeni i Ohrit. Ndërrimi është tepër i shpejtë, sa me të vragati. Më duket se kam dalun në një botë tjetër. Kjo botë është kaq e bukur e plot hir që ke gati frikë me e quejtë t'anden. A është përnjimend i yni, i Shqipnis, ky liqë i mrekullueshëm? Nuk bâhet me e besue, sikur nuk të bâhet me xânë besë se një robë e çëmueshme mund të jetë malli i një njeriu të vorfën. Shfletoj shpejt e shpejt n'albumin e kujtimevet të mija fytyra liqëjsh të njohun e të dashun. Liqëj Austrie, liqëj Gjermanije, liqëj Italijs, France, Zvicre, liqënin e Shkodrës. Kujt i përgjet ky liqëni i Ohrit? Atij të Gjenevës apo m'atij të Neuchâtelit? S'kam kohë me mendue, me barasue. Do të i a gjejë shokun ndoshta m'at vonë. Tash një herë duhet me çelë sytë e me pa. Maqina rrëshqet porsî njallë Struge nëpër kthesat e malit. Qe fshati i Linit. Duket një kartë e ilustrueme, një pikturë me ngjyra fjaminge. Fshat i qetë peshkatarësh të vorfën. Një skutë lumtunije për ata që dijnë me e gjetë këtë barë të rrallë edhe ndër birat e skutat e tretuna të gjinit të një liqëni.

Uji është i kaltërt, i qetë pa kurrnjë rrudhë. Malet me borë, narcysa guri, pasqyrohen n'ujnat e tij. A do të xânë marak në bukurin e tyne? Disa pikla të zeza andej këndej lëvizin nëper kallm bregut të liqënit. Janë bajukat, këto kopje të këqija rosash, që mundohen me xânun ndonji peshk në të zhytun e që ndoshta janë tue tjerre fijen e hollë të ndonji idylli që veshët t'onë nuk mbërrijnë me ndigjue.

Na dalin para dy djelmosha. Mbajnë në dorë dy trofta, si t'ishin dy flamuj. Janë të freskëta, pikalore. U hjekim spik në një darkore të Pogradecit. Tue i ngranë kam mendue: A kemi poetë na në Shqipni? Po si s'u gjet makare një poet shqiptar me na këndue pogaçen e Zadimës e troftën e Pogradecit? Duhet me thanë veç se poetent t'onë shëtisin pak, ase nuk janë gastronomë, ase janë tepët të mëdhaj e nuk merren me subjekte kaq t'ima e të përvujta. Pra një ndër "Lieder" ma të bukura të Schubertit të pavdekshëm është pa dyshim Trofta – "Die Forelle". Duket se na shqiptarët edhe n'art jemi dashunorët e fjalvet të mëdhaja. Ndoshta pse nuk kujtohem se shumë herë n'art viganija e subjektit ka zakon me fshehun xhuxhimaxhuxhësin e artistit. Por bâj mirë mos me shkue m'at gjatë. Ça po më duhet mue me ngucë ndonji Hekuran Lum që të më bije kokës me ndonji Quo Vadis tjetër as me qenë tullë Tiranë? Ec djallë për rrugë t'ande...

Mbas drekë njimend ecim poshtë e përpjetë bregut të liqënit. Mbâsi u ngjime me trofta, deshtëm me u ngj dhe me bukurî. Pogradeci ishte m'at i bukur se e

kishe mendue. Liqënit i a kam gjetun tash shoqin. Tash është tue m'u dukun disi si liqeni i Zürichut. E me këtë barasim më duket se një relatë mikësije lidhet ndërmjet nesh. Sytë duen m' bâmun turbi. Duen me pa larg Strugën, Ohrin, Shën Naumin. Sidomos këtë të fundit. Kashatën ari me të cilën një shqiptar aventurjer ngopi zgrofin e një fqini lakmues. Nuk është larg e na fton. Na tundon gati. Për një rrugë tepër të keqe mbërrijmë mbas pak kohe tu një qoshe vendi tepër të bukur. Është xhevahiri i Liqënit një Belvedere qi ka më fort hijen e një kështjelli qejfi bamun për mbretën se të një vendi urate të bamun për mungarë.

Nën shkrepat e atij Kuvendi të duket se ndëgjon strofën e parë të një kënge të vjetër: munmurimin e Drinit.

A nuk thotë aq bukur Lasgushi i ynë:

*“Dyke nisur udhëtimin mes-përmes nër
Shqipëri
Drini plak e i përrallshëm po mburon
Prej Shëndaumi?”*

Sa bukur, sa bukur!

Sa do t'a duen Lasgushi këtë Liqë, sa do t'a duen këtë Pogradec! Sa muzikë derdhin vargjet e tija kur na përshkuejnë zemrën e Ligerit:

*“Val' e urtë - i shtrohet anës
Dal-nga-dal e fashe-fashe
Që prej zallit të përbujshëm
Nisen lundrat levorashe.”*

Ah! poetent duhet me i këndue mëparë me vesh, mbandej me zemër e vetëm në fund me mend. Kush është shurdhë nuk din ç'a është poezija.

Ndejëm pak në Shën Naum. Sa me e kërkue. Kishim tepër kureshtë me pa Korçën. Mbërrijmë aty n'orën 3 mbas drake.

Muhamedi thotë në të pesëmbëdhjetën Sure të Kuranit se duhet të kalojnë 90 ditë para se me dhanë gjykime mbi vende, njerëz e kafshë. Unë në Korçë nuk ndëja as 90 orë e prandej nuk mundem me dhanë një gjykim mbi atë qytet. Këtu vetëm po rreshtoj përshtypje.

Korça ishte qytet! Tekembramja një qytet në Shqipni! Shetitore të gjana, rruga e rrugica të ndrejta, shtëpija të bukura si vila, pomendore e lulishta. Një pastërti të pakurkundshoqen në tanë Shqipnin. Tëpsi. Ajri i kullet të prehte hundët dhe të freskonte mushknijtë. Më dukej se ishem në një

qytet t'Engadinës. Malet përreth cikalue me borë më kujtojshin pikturat e Segantinit. U entuzjazmova për Korçë. Aty bâna edhe një zbulim t'interessantshëm. Shkova një ditë me pamun Motrat Stigmatine. Më përsillte një çupkë korçare. Më pyet: A i keni motra? -Jo – i përgjegji – nuk i kam motra, por kështu i quejm na. Më pyet prap çupa e vogël, çifçonka e ime: Po prej kah jeni ju? I përgjigjem: Prej Shkodre. E ajo me serjozitetin mâ të madh: Eh! Prandej nuk dijni me folë shqip...

Si mos me qeshë? Lotët më duelën prej gazit.

Kam bâmun disa vizita në Korçë. Ndër shtëpija kristjane e myslimane. Kam kaluemun aty disa orë të paharrueshme. Pritje e përzemërt, e qeshun, bisedime t'interessantshme, atmosferë elegance e qytetnimi. Djelm të ri qi kanë frekuentue universitete, zonjusha qi kanë krye konservatoriume të flasin mbi çashtjet mâ djegse të ditës, mbi problemet mâ t'interessantshme të jetës. Me një zonjushë korçare nuk ke frikë se bân një gaffe me folun, bje fjala, mbi kromatizmin e Debussy-it apo mbi librin e fundit të Daniel Rops-it. Janë “à la page”. Korça m'âsht pëlqye tepër.

Kam dalun prej Korçe tue blemun nëpër mend lamshin e një përralle të Hoffmannit. Ai shkruen për një shpirt qi rrinte ndryemun në një vjolinë.

Korçë, vjolinë e bukur e Jugës, cili âsht shpirti i yt? ...